

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ІВАНА ОГІЄНКА
ФАКУЛЬТЕТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ, ПСИХОЛОГІЇ І СОЦІАЛЬНОЇ
РОБОТИ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

**Кваліфікаційна робота
(бакалавра)**

**з теми: «ПСИХОЛОГІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ХАРАКТЕРУ ЯК ЧИННИК
СТІЙКОСТІ ДО МАНІПУЛЯТИВНОГО ВПЛИВУ»**

Виконала: студентка 4 курсу
Ps1-B22 групи
ВОЄВОДА ІРИНА ПЕТРІВНА
спеціальності 053 Психологія
(денна форма навчання)

Керівник:
СІМКО АЛЛА ВОЛОДИМИРІВНА,
кандидат психологічних наук, доцент,
старший викладач кафедри логопедії та
спеціальних методик

Рецензент:
ГОЦУЛЯК Наталія Євгенівна,
кандидат психологічних наук, доцент, доцент
кафедри загальної та практичної психології

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ХАРАКТЕРУ ЯК ЧИННИКА СТІЙКОСТІ ДО МАНІПУЛЯТИВНОГО ВПЛИВУ.....	7
1.1. Характер як захисний механізм: емпіричні та теоретичні підходи.....	7
1.2. Теоретичні моделі маніпулятивного впливу та їх взаємодія з рисами характеру.....	12
1.3. Психологічні властивості характеру як основа індивідуальної стійкості.....	18
Висновки до розділу 1	22
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ПСИХОЛОГІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ХАРАКТЕРУ НА СТІЙКІСТЬ ДО МАНІПУЛЯЦІЙ.....	24
2.1. Організація дослідження.....	30
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження.....	38
2.3. Кореляційно-статистичний аналіз між рисами характеру та рівнем стійкості до маніпуляцій.....	43
Висновки до розділу 2	45
ВИСНОВКИ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	52
ДОДАТКИ.....	54

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному інформаційному суспільстві маніпулятивний вплив набуває дедалі більшої поширеності та витонченості. Засоби масової інформації, реклама, соціальні мережі, а також міжособистісне спілкування часто містять приховані механізми впливу, спрямовані на зміну поведінки, переконань або емоцій людини без її усвідомленої згоди. Це створює загрозу психологічній безпеці особистості, її автономності та здатності приймати самостійні рішення.

У цьому контексті особливої значущості набуває питання стійкості до маніпулятивного впливу. Психологічна стійкість не є вродженою рисою – вона формується під впливом низки чинників, серед яких важливу роль відіграють психологічні властивості характеру. Саме характер визначає стиль мислення, емоційне реагування, рівень самоконтролю, критичності та здатності до рефлексії – тобто ті особистісні якості, що можуть як посилювати, так і знижувати вразливість до маніпуляцій.

Актуальність теми зумовлена необхідністю глибшого розуміння внутрішніх ресурсів особистості, які сприяють її психологічній захищеності. Вивчення взаємозв'язку між рисами характеру та здатності протистояти маніпулятивному впливу дозволяє не лише розширити наукові уявлення про механізми психологічної стійкості, а й розробити практичні рекомендації для підвищення рівня самозахисту в умовах соціального тиску.

Питання характеру та його ролі у протидії маніпуляціям активно вивчали як класики психології (З. Фройд, К. Адлер, К. Юнг), так і сучасні дослідники (Г. Саймон, Г. Костюк, В. Моляко). Це дозволяє інтегрувати різні теоретичні підходи до проблеми психологічної стійкості.

У психоаналітичній традиції значний внесок зробили З. Фройд та Г. Фройд, які розглядали захисні механізми як несвідомі стратегії Его, що можуть закріплюватися у структурі характеру. А. Адлер наголошував на ролі стилю життя та індивідуальних стратегій компенсації у формуванні стійкості до

соціального тиску. К. Юнг акцентував увагу на архетипах і типології особистості, які визначають схильність людини до навіювання або, навпаки, її здатність чинити опір маніпулятивному впливу. Е. Фромм аналізував характер як соціально зумовлену структуру, яка може виступати як відкритою до маніпуляцій, так і захисною. В українській психології вагомий внесок зробили Г. Костюк та В. Моляко, які досліджували характер та психологічні механізми впливу. У сучасному контексті важливими є праці Г. Саймона, автора концепції прихованої агресії та психологічної маніпуляції, який описав умови успішного маніпулювання. Таким чином, від класичних психоаналітичних концепцій до сучасних соціально-психологічних досліджень простежується спільна тенденція: характер розглядається як важливий чинник, що визначає рівень стійкості особистості до маніпулятивного впливу.

Об'єкт дослідження – психологічна стійкість особистості до маніпулятивного впливу.

Предмет дослідження – психологічні властивості характеру, що впливають на рівень стійкості.

Мета дослідження – теоретично виявити та проаналізувати взаємозв'язок між психологічними властивостями характеру особистості та її стійкістю до маніпулятивного впливу, а також визначити характерологічні чинники, що сприяють або перешкоджають формуванню психологічної стійкості.

Для досягнення цієї мети передбачено вирішення таких **завдань**:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до вивчення характеру в психології, його структуру та властивості.
2. Дослідити взаємозв'язок між окремими рисами характеру та рівнем стійкості до маніпуляцій.
3. Провести емпіричне дослідження з використанням психодіагностичних методик для виявлення характерологічних особливостей осіб із різним рівнем стійкості до маніпулятивного впливу.

Методики дослідження. Для виконання кваліфікаційної роботи було використано теоретичні методи дослідження, серед яких: аналіз матеріалів із

теорії та практики психології щодо акцентуацій характеру та психологічних чинників реакцій людини; узагальнення, систематизація та логічний виклад отриманої інформації відповідно до тематики дослідження, які було проведено з метою порівняння наукових праць учених у галузі психології щодо впливу акцентуацій характеру особистості на її реакції в складних ситуаціях.

Емпіричний етап дослідження включав застосування 16-факторного особистісного опитувальника Р. Кеттела з метою вивчення індивідуально-психологічних особливостей учасників дослідження, визначенні структури їхніх особистісних рис та виявленні характеристик, які виконують захисну й адаптивну функцію в умовах соціально-психологічного впливу. Опитувальник Басса-Даркі використовувався з метою дослідження інтенсивності та структури агресивних тенденцій особистості, а також аналіз їхнього впливу на соціальну адаптацію та психологічну стійкість. Метою застосування тесту «Схильність до маніпуляції» Б. Брауна було дослідження індивідуальних відмінностей у схильності до маніпулятивних стратегій взаємодії та їхнього впливу на соціально-психологічну адаптацію.

У сукупності ці методики забезпечують можливість комплексної оцінки особистісних характеристик та їхнього впливу на поведінку в різних соціально-психологічних ситуаціях, а також дозволяють простежити взаємозв'язки між рівнем агресивності, схильністю до маніпуляцій та структурою особистісних рис, що формують основу психологічної стійкості та адаптивності особистості.

Для обробки отриманих результатів використано методи математичної статистики, зокрема порівняльний та кореляційний аналіз.

Наукова новизна дослідження:

- уточнено поняття маніпулятивного впливу у психологічних дослідженнях;
- подальшого розвитку дістали дослідження щодо впливу маніпуляцій на становлення особистості;
- розроблено практичні рекомендації щодо розвитку стійкості характеру до маніпулятивного впливу.

Апробація дослідження. Сімко А.В., Воевода І.П. Психологічні властивості характеру як чинник стійкості до маніпулятивного впливу. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин* : Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції, 23 квітня 2026 р. / за ред. Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2026. С. 67–72. URI: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10072>

2. Воевода І. Психологічні властивості характеру як чиннику стійкості до маніпулятивного впливу. *Сучасні виклики суспільства у роботі психолога* : Всеукраїнський круглий стіл з нагоди першої річниці ГО «Спілка психологів Поділля» 1 грудня 2025 року.

URI: <https://www.psy-podillia.org.ua/naukova-diyalnist/1qwe/>

2. Воевода Ірина. Результати емпіричного дослідження психологічних властивостей характеру як чиннику стійкості до маніпулятивного впливу. *Сучасні виклики суспільства у роботі психолога* : Міжнародний круглий стіл з нагоди професійного свята Всеукраїнського дня психолога, 23 квітня 2026 року. URI: <https://share.google/Zcv3SGqZ4F1fgoYvE>

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання отриманих результатів у психологічному консультуванні, освітній діяльності, тренінгах особистісного розвитку та профілактиці інформаційних загроз. Застосування розроблених висновків і рекомендацій сприяє удосконаленню програм психологічної підтримки, оптимізації процесів соціальної адаптації та формуванню навичок конструктивної взаємодії в умовах підвищеного інформаційного навантаження. Крім того, результати дослідження можуть бути інтегровані у практику професійної підготовки фахівців у галузі психології.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, 6 підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дослідження становить 57 сторінок, список використаних джерел містить 41 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ХАРАКТЕРУ ЯК ЧИННИКА СТІЙКОСТІ ДО МАНІПУЛЯТИВНОГО ВПЛИВУ

1.1 Характер як захисний механізм: емпіричні та теоретичні підходи

У сучасній психології зростає інтерес до вивчення характеру як чинника психологічної стійкості особистості [23]. Особливу увагу привертає роль характеру в забезпеченні адаптації до стресових ситуацій, що дозволяє розглядати його як своєрідний захисний механізм [3]. Термін «характер» має грецьке походження і означає «риса», «ознака», «відбиток» [18]. Для опису людських якостей його вперше використав Теофраст, сучасник Аристотеля [34]. У своїй праці «Характеристики» він із позиції мораліста визначив 31 тип людських характерів, серед яких: хвалькуваті, балакучі, нещирі, нудні, улесливі та інші.

Характер – це сукупність відносно стійких, індивідуально-своєрідних властивостей особистості, які виявляються у поведінці, діяльності й ставленні до людей, колективу, до себе, речей, праці тощо [23; 25]. Характер тісно пов'язаний із темпераментом, який визначає динамічну форму прояву сутності людини [3]. Темперамент знаходить вираз у тому, як індивід мислить і діє в різноманітних ситуаціях, якої думки він дотримується щодо інших осіб і власної особистості, а також у тому, як зазвичай поводить у повсякденному житті [40].

Прояви характеру переважно відображаються у суспільній діяльності й міжособистісних відносинах. Отже, знання характеру особистості має велике значення, оскільки воно дозволяє прогнозувати її поведінку за певних умов, оцінювати її здатність виконувати завдання, а також передбачити, що від неї можна очікувати [27]. Як важлива складова психічного складу індивіда,

характер являє собою цілісне утворення, яке демонструє людське «Я» як органічну єдність [2].

Хоча розуміння характеру як єдності його рис передбачає цілісний підхід, воно не заперечує можливості виділення окремих структурних елементів для глибшого аналізу. Такий розгляд вимагає визначення структури характеру через розподіл на змістовні та формальні аспекти. Зміст характеру зумовлений соціальними умовами життя і вихованням [18; 34]. Кожен вчинок людини має мотивацію, спрямованість і цільову орієнтацію, залежно від впливу цих зовнішніх умов. Характер може виступати як захисний механізм, коли його риси сприяють адаптації до стресу та збереженню психологічної рівноваги. Теоретичні моделі пояснюють це через інтеграцію характеру з механізмами психологічного захисту [5; 29], а емпіричні дослідження підтверджують зв'язок між окремими рисами характеру та типами захисту [1; 20]. Концепція механізмів психологічного захисту займає центральне місце у працях майже всіх видатних західних вчених. Початок вивченню цього феномену поклав засновник психоаналізу З. Фройд. Його ідеї отримали подальший розвиток у працях таких дослідників, як Г. Фройд, А. Адлер, К. Хорні, Е. Берн, Е. Фромм, Ф. Перлз, М. Кляйн, Е. Еріксон, К. Юнг, Г. Келлерман та багатьох інших. Вивчення системних характеристик психологічного захисту як у базових, так і ситуативних формах активно розвиває Т. Яценко [39].

Однак, попри значний масив наукових праць, теоретичний та емпіричний стан досліджень у цій галузі залишається незадовільним. Навіть ті науковці, які створили міцну теоретичну основу для вивчення цього явища, стикаються зі складнощами емпіричної перевірки своїх концепцій. Це пояснюється відсутністю чітко розроблених методів для діагностики, аналізу та корекції психологічного захисту [26].

На практиці психологи нерідко мають справу з неефективними механізмами захисту, які проявляються в порушеннях психічного здоров'я чи дезінтеграції особистості в суспільстві. З іншого боку, недостатність такого

захисту може залишати людину вразливою до травматичних чинників, що призводить до пасивності, дезадаптації або навіть розвитку невротичних розладів [33].

Сьогодні існує кілька підходів до тлумачення механізмів поведінки людини у складних життєвих ситуаціях. Ключові поняття, які слугують основою для дискусій між представниками різних теоретичних напрямів психології, включають адаптацію, психологічний захист, а також способи подолання кризових чи стресових умов [17; 28].

Теорія психологічного захисту бере свій початок із класичного психоаналізу XX століття. Сучасні дослідники будують свої концепції на ідеях З. Фройд і Г. Фройд. У контексті цього підходу захисні механізми розглядаються як спосіб вирішення конфліктів між «Я» та несвідомими імпульсами, бажаннями чи афективними станами. Г. Фройд вважала, що самозахисні механізми діють повністю автоматично і незалежно від свідомості людини, проте їхні наслідки проявляються у поведінці, що дозволяє за ними спостерігати та аналізувати. У подальшому розвитку концепту «захисного механізму» спостерігалася його адаптація, інтерпретація, трансформація та модернізація як представниками інших підходів у психології, таких як екзистенційна, гуманістична та гештальтпсихологія [16; 24].

Аналіз теоретичних підходів до дослідження системи психологічного захисту особистості дозволяє дійти таких висновків: питання механізмів психологічного захисту у різних наукових теоріях характеризується неоднозначністю. Зокрема, в межах сучасних психологічних концепцій науковці демонструють розбіжності у поглядах щодо часу виникнення, механізмів функціонування, рівня усвідомленості, цілей психологічного захисту та навіть термінологічних визначень. У той самий час спостерігається консенсус щодо ключових причин формування механізмів психологічного захисту, які зумовлені конфліктами із соціальними взаємодіями [19; 36].

У межах класичного психоаналізу та Его-психології виникнення захисних механізмів приписується таким факторам, як афективні переживання, що виникають через незадоволення базових потреб, а також внутрішнім і зовнішнім конфліктам. Ця точка зору знайшла своє висвітлення у працях: А. Адлера, О. Кьорнберга, Х. Кохута, Г. Фройд, З. Фройд, К. Хорні, Е. Еріксона та К. Юнга. У теорії об'єктних взаємин особлива увага приділяється таким обставинам як: травма народження, конфлікти між уродженими потягами (наприклад, любов, агресія), примітивні страхи та значущі первинні взаємини.

Гуманістичний підхід, гештальтпсихологія та праці вітчизняних дослідників орієнтуються на інші фактори, серед яких провідну роль відіграють негативні впливи з боку значущого оточення (про це йдеться у роботах Ф. Перлза, Е. Фромма та Т. Яценко). Попри класичну психоаналітичну позицію стосовно несвідомого характеру захисних механізмів, сучасні дослідження, зокрема вітчизняні, ставлять під сумнів цю тезу й наголошують на тому, що ці процеси можуть бути контрольованими і регульованими свідомістю [37; 38]. Захисні механізми стають елементами адаптаційної діяльності суб'єкта та основою для формування його стратегій. Відповідно до цього підходу вони є такими, що мають певний ступінь усвідомленості й спрямованості в контексті адаптації індивіда до умов середовища [31; 35].

Мета функціонування психологічного захисту у різних концепціях трактувалася по-різному. Деякі дослідники наголошують на позитивному аспекті цих механізмів, завдяки їхній здатності гарантувати безпеку психічної цілісності. Водночас у ряді наукових концепцій акцентоване уявлення про неоднозначність функціонального навантаження цих механізмів, що породжує суперечливість щодо їхніх цілей [11; 13].

Розвиток посттравматичного стресового розладу (ПТСР) значно деформує вищі психічні процеси особистості:

1. Спостерігається надмірна спрямованість уваги на зовнішні загрози і уникнення напружених ситуацій, що природньо ізолює людину від навколишнього життя.

2. Перебудовується організація уваги: з одного боку, з'являється підвищена необґрунтована настороженість, з іншого – порушення концентрації.

3. У поведінці домінує прагнення до стабільності середовища з метою уникнення несподіванок, що спричиняє загальмованість психічних функцій.

4. Знижується довільний контроль за поведінкою, проявляючись у раптових і неконтрольованих вибухах емоцій.

5. Емоційний стан набуває тривожного фону з превалюванням негативно забарвлених настроїв, незалежно від індивідуального темпераменту.

6. Травматичні спогади затягують до свідомості, провокуючи тригери панічної тривоги та страху, що впливають на роботу пам'яті.

7. Травматичні переживання не обмежуються свідомістю, вони порушують сон: Виникають повторювані кошмарні сновидіння.

8. Спостерігається зниження здатності до абстрактного мислення – воно стає конкретизованим і шаблонним.

9. Помітне скорочення соціальної мобільності характеризується апатією та втратою відповідальності в повсякденних ситуаціях.

З одного боку, слід відзначити безсумнівну користь психологічних захисних механізмів, що знижують емоційне напруження через спотворення інформаційних потоків задля збереження емоційної рівноваги. З іншого боку, такі викривлення потребують корекції чи обмеження з метою забезпечення здобуття правдивої інформації про себе та навколишній світ [6; 7]. Цей процес є необхідним для формування адекватних стратегій взаємодії із реальністю та запобігання виникненню глибинних психологічних конфліктів – як внутрішніх, так і зовнішніх [12; 14].

У цьому контексті позитивний аспект функціонування захисних психічних механізмів можна вважати надзвичайно умовним. Адже ці механізми, хоч і забезпечують тимчасову адаптацію через блокування травматичного досвіду, при довготривалому функціонуванні здатні спричинити суттєві руйнування нервової системи індивіда [8; 21].

Зі збільшенням обсягу негативної інформації, критичних зауважень та невдач, які неминуче супроводжують порушення процесу соціалізації, психологічний захист, що до певного часу дозволяв особистості сприймати об'єктивні труднощі крізь ілюзію позитиву, починає втрачати свою ефективність [15; 22]. Якщо цей механізм захисту виявляється недостатньо дієвим або не сформованим належним чином, виникає ризик невротичного зриву. У таких ситуаціях індивід часто інтуїтивно намагається знайти вихід з проблеми, шукаючи його у зовнішніх обставинах [32]. Однак сама проблема залишається невирішеною і з часом провокує виникнення інших захисних реакцій, які перешкоджають особистості адаптуватися до нових життєвих викликів та змін.

1.2 Теоретичні моделі маніпулятивного впливу та їх взаємодія з рисами характеру

Термін «маніпуляція» або «маніпулювання» має латинське походження від слова «manipulare» й первісно сприймався з позитивним значенням: уміння вправно управляти, допомагати чи здійснювати певні дії зі знанням справи. У медицині цей термін позначає огляд або процедури з використанням рук, де особлива увага приділяється спритності й майстерності.

Однак поверхове розуміння поняття «маніпулювання» дає лише приблизну його характеристику й не розкриває психологічної глибини цього явища. Згідно зі словником іноземних слів, маніпуляція (від франц. «manipularon», лат. «manipulatio», «manipulus» – жменя) має кілька визначень:

1. Рухи руками з метою виконання певного завдання.
2. Фокусники – це маніпулятори, які завдяки спритності й майстерності, вміють приховати реальні дії й створювати ілюзію.
3. Махінації або хитрощі, часто з елементами обману.

Початкове неметафоричне значення терміну обмежується діями рук, які потребують віртуозності виконання. Перехід до метафоричного смислу відбувся через демонстрацію фокусів, де, окрім майстерності, важливими є управління увагою та створення оманливого враження. Так, з'являється зв'язок початкового значення зі фокусами: «спритність рук і жодного шахрайства». Фокусники-маніпулятори демонструють уміння управляти увагою, користуватися стереотипами й викликати ілюзії, що створюються за допомогою психологічних механізмів. Ці елементи виявляються і в міжособистісному маніпулюванні [11; 13].

Коли маніпуляція переноситься у новий контекст, її об'єктами вже стають люди. Сам вплив перестає бути фізичним і виконується іншими способами. У метафоричному значенні маніпулювання передбачає спробу «прибрати до рук», «заарканити» чи «піймати на гачок» іншу людину – перетворити її на слухняний інструмент [20]. Водночас ця метафора не вичерпує всі аспекти психологічного маніпулювання.

Процес становлення поняття маніпулювання доповнився новими характеристиками. Насамперед це майстерність і спритність у діях маніпулятора; по-друге, важливою умовою є створення ілюзії самотійності рішення чи дії об'єкта маніпуляції [8]. Без ілюзії дія втратила б ознаки маніпулювання. Фокусник стає невправним, якщо глядачі помічають нитки ляльок протягом вистави.

Таким чином, повна метафора психологічного маніпулювання спирається на три ключові характеристики:

1. Ідея «прибирання до рук».
2. Ілюзія самотійності об'єкта від стороннього впливу.
3. Майстерність маніпулятора у реалізації прийомів впливу.

У сучасній літературі все частіше використовують термін «маніпулювання» для позначення вміння впливати на поведінку людей через цілеспрямований тиск на суспільну психологію, свідомість і базові інстинкти [21; 22].

Розглядаючи витoki та сутність маніпуляції свідомістю і поведінкою людей, науковці часто приходять до різних висновків. Наприклад, німецький соціолог Г. Франке описує маніпулювання як своєрідну форму психологічного впливу, що здійснюється приховано.

Професор Елвайн висловлює іншу точку зору, трактуючи маніпуляцію як «управління людиною, обумовлене або так званим примусом через обставини, або дією організованих класових інтересів, або специфікою економічної системи. Духовне керівництво над людиною базується на використанні ірраціональних та емоційних важелів і аргументів: у політиці це апеляція до національних почуттів, любові до батьківщини, раси, крові або честі». Виходячи із наведеного вище, маніпуляція може бути визначена як специфічна форма духовного впливу, що здійснюється непрямо, через приховану та анонімну форму домінування без застосування насильства [16].

Однак таке визначення виглядає обмеженим. Воно окреслює лише одну ключову характеристику маніпуляції – її прихований та непомітний характер – не відповідаючи на важливі питання: хто є суб'єктом маніпулювання, проти кого воно спрямоване, і яку мету переслідує ця «специфічна форма духовного впливу» [38].

У сучасній науковій літературі дослідники приділяють значну увагу поняттю маніпулювання, активно аналізуючи його сутність і пропонуючи власні інтерпретації.

Аналізуючи характеристики маніпулювання, дослідники визначили п'ять ключових ознак, які слід включити до психологічного трактування:

1. Загальна характеристика психологічного впливу.
2. Ставлення маніпулятора до об'єкта маніпулювання як до інструменту для досягнення особистих цілей.

3. Стремління отримати вигоду в односторонньому порядку.
4. Прихований характер впливу, що стосується як самого факту маніпуляції, так і її спрямованості.
5. Використання психологічного тиску, маніпуляція слабкостями або вразливістю об'єкта [1; 5].

Варто зазначити, що маніпулювання характеризується як форма психологічного впливу. Ефективність цього впливу значною мірою залежить від приховування як його сутності, так і мотивів дій маніпулятора, що слід виділити як важливу особливість [12]. Крім того, необхідність враховувати майстерність і уміння маніпулятора в реалізації впливу, що забезпечують його результативність. Основна мета маніпулювання полягає у зміні мотиваційної структури об'єкта – стимулюванні його до бажаних дій, визначених маніпулятором [24].

На основі даної інформації можна сформулювати визначення: маніпулювання – це вид психологічного впливу, реалізація якого прихованим чином стимулює у людини наміри, що не співпадають із її реальними потребами та бажаннями.

Основні компоненти процесу маніпулювання включають:

- Об'єкт маніпулювання – свідомість окремої людини чи масова свідомість, на які здійснюється вплив із метою досягнення бажаного результату.
- Жертва маніпулювання – особа, група людей чи суспільство (об'єкт впливу), які були використанні або сприяли досягненню цілі маніпулятора.
- Суб'єкт маніпулювання – людина або група осіб, які ініціювали процес маніпулятивного впливу для реалізації своїх планів.
- Інструменти маніпулювання – сукупність ідей, прийомів, форм, способів і методів впливу на свідомість конкретної людини для досягнення поставленої мети [30; 32].

Ще одним ключовим поняттям у контексті психологічного маніпулювання є «мішені впливу». До них належать окремі індивіди, групи людей, соціальні спільноти та навіть цілі країни – об'єкти спеціальних інформаційних операцій.

У процесі маніпуляції особа, яка здійснює вплив, прагне переконати індивіда, котрий стає об'єктом впливу, що певний запропонований вчинок єдино правильний. Для цього маніпулятор використовує не силу чи примус, а методи переконання, які базуються на обмані або навіюванні. Його мета полягає в тому, щоб створити у свідомості жертви дві ілюзії. По-перше, що реальність саме така, якою її представляє маніпулятор. По-друге, що реакція на цю реальність є особистою ініціативою об'єкта впливу. Отже, необхідно окремо дослідити такий аспект маніпулятивного впливу, як інформаційний вплив [6].

Інформаційний вплив являє собою цілеспрямоване виконання спеціальних засобів і технологій для здійснення деструктивних змін у свідомості особистості, соціальних груп або населення, корекції їхньої поведінки, впливу на інформаційно-технічну інфраструктуру чи навіть фізичний стан людини. Цей вид впливу поділяється на два основні складники: Інформаційно-технічний та інформаційно-психологічний [37].

Інформаційно-технічний вплив спрямований на зміну функціонування інформаційно-технічної інфраструктури об'єкта, що може проявлятися у порушенні роботи систем, несанкціонованому доступі до даних, їх перекручуванні, створенні певних програмних помилок чи зниженні швидкості обробки інформації. Він також має потенційний вплив і на фізичний стан людини. Такий вплив становить серйозну загрозу безпеці технічних систем та здоров'ю людини.

Інформаційно-психологічний вплив орієнтований на свідомість та підсвідомість людей. Його мета полягає у внесенні змін до поведінки, світогляду і філософії об'єктів впливу. Основою цього виду є методи переконання та навіювання [19].

Переконання апелює до критичного мислення та здатності об'єкта аналізувати дійсність. Для його ефективного застосування потрібні конкретні

алгоритми: Логічна доступність аргументації для рівня освіти чи мислення об'єкта; Спирання на факти, зрозумілі та відомі цільовій аудиторії; Включення узагальнених висновків у повідомленнях; Забезпечення внутрішньої несуперечності логіки інформації; Емоційне забарвлення фактів для покращення їхнього сприйняття.

Навіювання орієнтоване на тих суб'єктів, які сприймають інформацію некритично. Основними особливостями цього методу є: Його плановий та чіткий характер; Врахування соціально-психологічних, національних та інших характеристик аудиторії; Некритичне сприйняття інформації без логічного її аналізу; Чітке визначення реакції чи поведінки, яка має бути викликана навіюванням.

Джерела загроз для інформаційно-психологічної безпеки людини в контексті міжособистісної комунікації можуть бути поділені на три основні категорії:

1. Загрози, пов'язані зі здатністю маніпулятора впливати на сам перебіг комунікації – змінювати її структуру, порядок, зміст або організацію за допомогою спеціальних прийомів.

2. Загрози зовнішнього характеру – маніпулятор використовує такі фактори:

- Соціальне середовище; Особисті переваги, такі як статус, досвід, знання, комунікативні навички;

- Фізичні умови – вибір відповідного місця та часу для бесіди.

3. Загрози, пов'язані з внутрішніми особливостями адресата – його психологічним станом та індивідуальними характеристиками [4; 26].

Маніпулятори слідуєть простій логіці: чим масштабнішою є аудиторія впливу, тим більш універсальним повинен бути його метод. Спеціалізований і спрямований вплив можливий лише тоді, коли організатор добре розуміє особливості своєї цільової аудиторії. Якщо ж характеристики аудиторії залишаються поза увагою, у хід ідуть універсальні стимули: прагнення до

комфорту, сімейного затишку, професійного зростання чи популярності, які є зрозумілими більшості людей [27; 36].

Сучасні методики маніпуляції передбачають підготовку ґрунту для сприйняття потрібної інформації. Це може бути формування певних установок у масовій свідомості або створення міфів, зокрема, про лояльність політичних лідерів, надійність компаній чи турботу про безпеку й добробут конкретної групи людей [14; 15].

1.3 Психологічні властивості характеру як основа індивідуальної стійкості

У психології, індивідуальна стійкість визначається як здатність особистості підтримувати автономність, внутрішню рівновагу та критичне мислення у ситуаціях зовнішнього тиску. Це поняття охоплює не лише протидію маніпулятивним впливам, а й уміння зберігати цілісність власної «Я-концепції», приймати самостійні рішення та діяти згідно з власними цінностями і переконаннями [17; 27]. Індивідуальна стійкість відіграє ключову роль у соціальній адаптації, психічному добробуті та ефективній взаємодії з оточенням [36]. Основою цієї стійкості є психологічні властивості характеру, які визначають специфіку реакцій людини на зовнішні стимули та соціальні виклики. Характер, як складна структура особистості, формує внутрішню опору, що забезпечує здатність до саморегуляції, управління емоціями та збереження незалежності від зовнішніх впливів [25]. Він слугує своєрідним «каркасом» індивідуальної стійкості, оскільки об'єднує в собі волю, інтелект і моральні якості, які разом створюють психологічний захист від деструктивного впливу [5; 29].

Згідно з теоретичними концепціями, ідеями К. Юнга, Г. Олпорта, характер розглядається як система стабільних властивостей, що визначають унікальний стиль поведінки людини [3; 23]. Ці властивості сприяють не лише формуванню індивідуальної оригінальності, але й здатності протистояти зовнішньому тиску,

зберігаючи внутрішню свободу та критичність мислення [40]. Таким чином, аналіз властивостей характеру як основи індивідуальної стійкості дозволяє глибше зрозуміти, як внутрішні ресурси людини допомагають захиститися від маніпуляцій і сприяють розвитку автономності та соціальної зрілості [20].

Індивідуальна стійкість особистості впливає з взаємодії численних психологічних факторів, серед яких ключове значення мають риси характеру. Характер є інтегрованою системою стійких рис, що впливають на стиль поведінки, реакції на зовнішні подразники та рівень адаптивності. У контексті опору маніпуляціям він виконує роль внутрішнього психологічного захисту, який гарантує автономність і цілісність особистості. Самостійність виступає однією з базових ознак зрілої особистості, відображаючи здатність ухвалювати рішення незалежно від сторонніх впливів, орієнтуючись на власні переконання та життєві принципи. У дослідженнях її визначають як показник сформованої «Я-концепції» та внутрішнього локусу контролю [2; 10]. Людина з високим рівнем самостійності має меншу схильність до прийняття нав'язаного сценарію поведінки, покладаючись на власну систему оцінки ситуації. Це значно підвищує її захищеність від маніпуляцій, що працюють через авторитетний тиск чи груповий конформізм [1; 12].

Вольові якості, такі як рішучість і наполегливість, відіграють центральну роль у протистоянні маніпулятивним впливам. Рішучість допомагає швидко ухвалювати рішення за умов невизначеності або тиску, а наполегливість підтримує здатність дотримуватися обраного курсу попри зовнішні бар'єри [37]. У психологічному аспекті ці властивості розглядаються як прояви саморегуляції, яка дозволяє долати внутрішні вагання та зовнішні труднощі. Люди з розвиненими вольовими рисами можуть ефективно чинити опір маніпуляціям, що звертаються до слабкості, страху чи нерішучості [24].

Розвинене критичне мислення формує інтелектуальну опору проти маніпуляцій. Воно сприяє вмінню аналізувати інформацію, відокремлювати факти від їхніх інтерпретацій, виявляти логічні суперечності та розкривати приховані мотиви [21]. Критичність мислення асоціюється з когнітивною

зрілістю та високим рівнем рефлексії. Люди, які володіють цією здатністю, стійкіші до поверхневих аргументів, маніпулятивних емоційних звернень чи перекручених даних, що робить їх менш вразливими до інформаційних пасток [11; 13].

Відповідальність стимулює внутрішню мотивацію діяти згідно із власними цінностями, усвідомлюючи наслідки кожного вибору. Вона є індикатором зрілості та соціально значущої поведінки. Відповідальна людина рідше піддається імпульсивним діям, які часто використовуються маніпуляторами для досягнення моментального ефекту [31]. У наукових поглядах відповідальність сприймається як синтез моральної свідомості, самоконтролю та соціальної компетентності. Ця властивість забезпечує стабільність поведінки й захищає від маніпуляцій, орієнтованих на уразливі місця чи неусвідомлені реакції [15].

Емоційна врівноваженість є важливою складовою психологічної стійкості. Вона дозволяє тримати контроль над емоційними станами й суттєво знижує вразливість до маніпуляцій через страх, провокацію чи тиск на почуття. Здатність керувати емоціями корелює з високим рівнем адаптивності й саморегуляції [4]. Особистість із розвиненою емоційною врівноваженістю має більший захист від маніпуляцій, які апелюють до афективної сфери, таких як почуття провини, страх чи надмірна емпатія [9; 41].

Принциповість у поєднанні з моральною стійкістю забезпечує міцну основу для дотримання особистих переконань і моральних принципів. Вони формують своєрідний «моральний компас», що не дозволяє людині зраджувати своїй базовій цінності навіть за умов сильного зовнішнього тиску [26; 35]. У наукових підходах моральна стійкість трактується як синтез етичної свідомості, стійких цінностей і вольових рис. Ті, хто має високу моральну стійкість, здатні протистояти маніпуляціям, що побудовані на примушенні до компромісів із совістю чи порушенням етичних норм.

Таким чином, характерні риси особистості створюють комплекс психологічних ресурсів, які зміцнюють індивідуальну стійкість до впливу. Ці механізми взаємопов'язані: самостійність та критичне мислення забезпечують

когнітивну основу стійкості; вольові якості разом із відповідальністю підтримують поведінкову стабільність; емоційна рівновага та моральна стійкість формують надійну емоційно-ціннісну підтримку. У сукупності ці характеристики визначають здатність особистості зберігати автономність, внутрішню гармонію та критичне ставлення до реальності навіть за умов маніпулятивного впливу.

Процес формування індивідуальної стійкості особистості являє собою складну багатокомпонентну систему, що поєднує когнітивні, емоційні та вольові аспекти. Психологічні якості характеру відіграють фундаментальну роль у цьому процесі, оскільки виступають регуляторами, що допомагають людині протистояти зовнішньому маніпулятивному тиску та зберігати стійку й цілісну «Я-концепцію».

Науковці часто розглядають характер як інтегровану структуру, що формує індивідуальний стиль реагування на зовнішні подразники. У контексті протидії маніпуляціям характер виконує роль своєрідних психологічних фільтрів. Ці фільтри дають змогу відсівати ті інформаційні чи емоційні впливи, що суперечать внутрішнім переконанням особистості, водночас пропускаючи лише ту інформацію, яка відповідає її ціннісним орієнтирам [8; 38]. Таким чином, характер забезпечує селекцію соціальних стимулів і зміцнює автономність мислення та поведінки.

Риси характеру утворюють свого роду внутрішній каркас особистості, який підтримує її цілісність навіть у найскладніших соціальних ситуаціях. Цей каркас об'єднує критичність мислення як когнітивний компонент, емоційну рівноваженість та вольові якості, такі як рішучість і наполегливість. Він стабілізує особистість, дозволяючи зберігати рівновагу та діяти відповідно до власних переконань за умов тиску чи маніпулятивних стратегій [19].

Якість стійкості напрямку залежить від ступеня інтеграції рис характеру. Одиначні властивості можуть лише частково захищати особистість; натомість їхня скоординована взаємодія створює ефективний механізм протидії маніпуляціям. Наприклад, хоча критичність мислення допомагає розпізнати маніпуляцію, без емоційної стабільності людина ризикує залишитися вразливою

до емоційного впливу. Поєднання когнітивних, емоційних та вольових характеристик створює гармонійну систему стійкості, яка охоплює все – від аналізу інформації до контролю емоційних реакцій і регулювання поведінки [14].

Висновки до розділу 1

У процесі дослідження було встановлено, що психологічні властивості характеру відіграють ключову роль у формуванні індивідуальної стійкості особистості, яка забезпечує здатність протистояти маніпулятивним впливам, зберігати автономність і внутрішню цілісність у складних соціальних умовах. Аналіз теоретичних та емпіричних підходів дозволив розглядати характер не лише як сукупність стійких властивостей, що визначають стиль поведінки людини, а й як своєрідний психологічний захисний механізм, здатний нейтралізувати зовнішні деструктивні впливи.

Розгляд різних концепцій психологічного захисту – від класичного психоаналізу до сучасних гуманістичних і когнітивних моделей, показав неоднозначність трактувань цього феномену, зокрема щодо рівня усвідомленості, механізмів дії та адаптивності захисних процесів. Проте спільним для більшості підходів є визнання того, що захисні механізми формуються у відповідь на внутрішні чи зовнішні конфлікти, зумовлені соціальною взаємодією, і спрямовані на збереження психічної рівноваги. Водночас надмірне або неадекватне використання таких механізмів може призводити до деформації сприйняття, дезадаптації та розвитку деструктивних станів, що підтверджує необхідність формування зрілих і гнучких психологічних структур особистості.

Вивчення теоретичних моделей маніпулятивного впливу показало, що маніпуляція є складною формою прихованого психологічного тиску, спрямованого на зміну мотивацій, установок і поведінки людини всупереч її власним потребам та інтересам. У цьому контексті особливої актуальності набуває інформаційно-психологічний вплив, який, спираючись на навіювання,

переконання та експлуатацію вразливостей адресата, становить значну загрозу для його автономності та критичного мислення. Тому аналіз взаємодії маніпулятивних стратегій із характерологічними особливостями людини є важливою науковою та практичною задачею.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ПСИХОЛОГІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ХАРАКТЕРУ НА СТІЙКІСТЬ ДО МАНІПУЛЯЦІЙ

2.1 Організація дослідження

Організація емпіричного дослідження впливу психологічних властивостей характеру на стійкість особистості до маніпулятивних впливів була здійснена відповідно до методологічних принципів сучасної психологічної науки, що передбачають наукову обґрунтованість, валідність і надійність дослідницьких процедур. Значущість обраної тематики зумовлена зростанням маніпулятивних стратегій у міжособистісній і соціальній взаємодії, що актуалізує потребу в глибокому аналізі внутрішніх психологічних чинників, які детермінують рівень опору особистості до таких впливів. Метою дослідження стало визначення специфічних характеристик характеру, що підвищують або знижують стійкість до маніпуляцій, а також окреслення можливих механізмів взаємодії цих властивостей.

На першому етапі було проведено ґрунтовний аналіз сучасних психологічних підходів до розуміння феноменів характеру, структури маніпулятивного впливу, а також концепцій психологічної стійкості та вразливості. Особлива увага приділялася працям, спрямованим на виявлення кореляцій між певними особистісними властивостями та реакціями на соціальний тиск, переконування та навіювання. Аналіз літератури дав змогу сформуванню цілісного теоретичного підґрунтя для дослідження й окреслити категоріальний апарат, що включав поняття «характер», «маніпулятивний вплив», «психологічна стійкість», «вразливість», «навіювання». У результаті було сформульовано гіпотезу про те, що такі риси характеру, як відповідальність, доброзичливість, емоційна стабільність, самоконтроль, рівень самооцінки та впевненість у собі, можуть виступати ключовими показниками індивідуальної

здатності протистояти спробам маніпуляції. Було також припущено, що поєднання окремих особистісних факторів може мати накопичувальний ефект і посилювати (або, навпаки послаблювати) загальну стійкість до психологічного впливу.

Другий етап був присвячений добору перевірених і стандартизованих методів, що забезпечують можливість комплексної оцінки особистості. У даному дослідженні було використано три основні методики: 16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттела, опитувальник Басса-Даркі та тест «Схильність до маніпуляції» Б. Брауна.

Опитувальник Р. Кеттела є одним із найбільш відомих і науково обґрунтованих інструментів для вимірювання структури характеру. Під час створення особистісного опитувальника Р. Кеттел виходив із припущення, що відповіді людини на тестові запитання є не просто проявом самоспостереження, а своєрідним поведінковими індикаторами. Тобто кожна відповідь відображає певну характеристику поведінки, на основі якої можна робити прогностичні висновки щодо того, як людина діятиме в реальних життєвих ситуаціях. Р. Кеттел вважав, що найточніше структуру особистості можна описати за допомогою факторного аналізу. Він виходив з ідеї, що будь-який акт поведінки теоретично може бути окреслений відповідним прикметником. На основі великого масиву таких прикметників, зібраних у різних життєвих і соціальних контекстах, дослідник виокремив три типи даних про особистість:

1. Q-дані (questionnaire data) – відомості, отримані шляхом самоспостереження;
2. L-дані (life data) – факти, що фіксують спостережувану поведінку у природніх умовах;
3. T-дані (test data) – результати об'єктивних експериментальних тестів.

Для кожного з цих трьох типів інформації Р. Кеттел розробив окремі методи вимірювання, очікуючи, що результати факторного аналізу будуть узгоджуватися між собою та дозволяють сформувати інтегральну модель особистості. Саме завдяки зіставленню даних різного походження досліднику

вдалося виявити 16 базових факторів, які стали основою відомого 16-факторного опитувальника. Кожен з цих факторів має двополярну структуру – від високих до низьких показників. Полюси описані через характерні для них прикметники, що відображають типові прояви поведінки. Наприклад, полюси факторів можуть характеризувати людину як емоційно-стійку чи тривожну, домінантну чи покірну, радикальну чи консервативну тощо. Саме така полярність дозволяє глибше охопити індивідуальні відмінності в темпераменті, міжособистісних стилях, способах мислення та емоційних реакціях.

Для оцінювання форм агресивності та ворожості, які можуть впливати на сприятливість особистості до маніпулятивного впливу, було застосовано опитувальник Басса-Даркі. Створюючи цей інструмент, А. Басс та А. Даркі сформулювали чітке розмежування між поняттями «агресія» та «ворожість». На їхню думку, ворожість є емоційною реакцією, що виражається у негативних почуттях, упереджених оцінках та недовірливому ставленні до людей і подій. Агресія ж розглядається як поведінкова форма вираження ворожих чи інших негативних переживань. Розробляючи власний діагностичний інструментарій, А. Басс разом із А. Даркі прагнули диференціювати різні форми прояву агресивної поведінки та ворожих тенденцій, що й стало основою для створення одного із найпоширеніших опитувальників у дослідженні агресії. У структурі опитувальника Басса-Даркі виділено вісім типів реакцій, які відображають різні аспекти агресії та ворожості:

1. Фізична агресія – схильність до застосування фізичної сили щодо іншої людини як спосіб впливу або вираження негативних емоцій.
2. Непряма агресія – прояви агресивності, які здійснюються опосередковано, часто обходячи пряме протистояння; сюди належать дії, так і емоційні реакції, не спрямовані відкрито на конкретну особу.
3. Роздратування – підвищена готовність до вибухів гніву, нетерпимість, імпульсивні прояви почуттів навіть у ситуаціях незначного подразнення.

4. Негативізм – опозиційність у поведінці, яка може варіюватися від пасивного протесту до активного спротиву соціальним нормам, правилам та вимогам.

5. Образа – тенденція переживати заздрість, образливість, почуття несправедливого ставлення з боку інших; може включати приховану ворожість.

6. Підозрілість – недовіра до інших, схильність очікувати негативних намірів, переконання втому, що оточуючі можуть завдати шкоди або мають ворожі мотиви.

7. Вербальна агресія – вираження агресивності через мовлення: крик, різкі висловлювання, звинувачення, погрози та образливі репліки.

8. Почуття провини – тенденція до самозвинувачення, відчуття моральної неповноцінності, докорів сумління та переживання власної недосконалості, що може бути внутрішньою формою агресії, спрямованої на себе.

Опитувальник Басса-Даркі включає 75 тверджень, на які респондент відповідає у формі «так» або «ні». В інструкції зазначається, що клієнт ставить знак «+», якщо погоджується з твердженням, і знак «-», якщо його відповідь негативна. Отримані показники дозволяють визначити як загальний рівень агресивності, так і її конкретні норми, що робить методику надзвичайно інформативною для психологічного аналізу.

Тест Б. Брауна є спеціалізованою психологічною методикою, що призначена для діагностики вразливості особистості до маніпулятивного впливу, а також для виявлення її індивідуально-психологічних властивостей, які сприяють прийняттю зовнішнього тиску та навіювання. Методика ґрунтується на припущенні, що маніпуляція має багатовимірну природу й проявляється як у мисленні, так і в емоційно-вольовій сфері та міжособистісній поведінці. Відтак вона дозволяє не лише визначити рівень готовності людини піддаватися маніпуляціям, але й з'ясувати психологічні механізми такої готовності. На відмінну від найбільш поширених опитувальників, орієнтованих на виявлення комунікативних маніпуляцій або агресивно-маніпулятивних стратегій, тест Б. Брауна фокусується насамперед на пасивній складовій маніпулятивних відносин,

тобто на тій частині, яка пов'язана з легковірністю, конформністю, емоційною залежністю та зниженим критичним мисленням. Це дозволяє досліджувати не тільки маніпулятивну поведінку, а й схильність ставати її об'єктом.

Особливо важливою є характеристика того, що ця методика дає змогу оцінити безпосередню залежну змінну у контексті даного дослідження – стійкість до маніпулятивного впливу. Саме цей індикатор дозволяє встановити зв'язки між рисами характеру, рівнем агресивності та ворожості і схильністю ставати жертвою маніпулятивних дій. Таким чином, тест Б. Брауна виступає ключовою ланкою між структурно особистісними характеристиками та поведінковими проявами у соціальних ситуаціях, дозволяючи комплексно оцінити фактори ризику маніпулятивного впливу й сприяючи глибшому розумінню психологічної динаміки досліджуваної вибірки.

Третій етап дослідження був спрямований на організацію емпіричної роботи, проведення психодіагностики та збір матеріалу, необхідного для подальшого статистичного й аналітичного опрацювання. У вибірку були включені 20 респондентів віком від 18 до 20 років, що належать до молодіжної вікової категорії. Вибір саме цієї категорії був не випадковим: юнацький вік вважається критичним періодом становлення соціальної компетентності, розвитку автономності та формування індивідуальних стратегій поведінки у міжособистісних взаємодіях.

З метою підтримання валідності та надійності отриманих даних приділялась увага створенню умов психологічного комфорту. Тестування проводилось у спокійній атмосфері, що сприяло зниженню ситуативної тривожності. Додатково була забезпечена чіткість інструкцій, що є важливою умовою коректного застосування стандартизованих методик. Учасникам було надано достатньо часу на виконання завдань, а дослідник контролював, щоб дотримувались інструкції без відхилень. Загальна тривалість діагностичної процедури становила 45–60 хвилин, залежно від індивідуального темпу роботи учасників. Протягом усього етапу дослідник контролював дотримання єдиної процедури, що забезпечило підвищення об'єктивності результатів та можливість

їх подальшого порівняльного аналізу. Таким чином, організаційний та процедурний аспекти третього етапу були здійснені відповідно до науково-методичних вимог, що дозволяє вважати зібраний емпіричний матеріал придатним для подальшої інтерпретації.

На четвертому етапі дослідження було здійснено комплексну обробку отриманого емпіричного матеріалу з використанням методів математичної статистики, які забезпечують об'єктивність, надійність та наукову достовірність результатів. Основний акцент було зроблено на застосуванні описової та кореляційної статистики, що дозволило всебічно охарактеризувати структуру отриманих даних та виявити закономірності у взаємозв'язках між ключовими психологічними показниками.

Першим кроком стала описова статистика, яка включала розрахунок середніх значень, медіани, моди, стандартного відхилення та варіативності показників. Ці дані дали змогу визначити загальну тенденцію проявів агресивності, характерологічних рис та рівня маніпулятивної сприйнятливості у вибірці, а також оцінити однорідність або неоднорідність групи. Далі було проведено кореляційний аналіз, спрямований на виявлення сили та напрямку взаємозв'язків між показниками опитувальника Р. Кеттела, шкалами агресивності за методикою Басса-Даркі та рівнем уразливості до маніпуляцій, визначеним тестом Б. Брауна. Обчислення коефіцієнтів кореляції дозволило встановити, чи існують статистично значущі зв'язки між особистісними рисами, агресивними тенденціями та стійкістю до психологічного впливу. Це дало змогу емпірично перевірити теоретичні припущення та уточнити характер взаємодії досліджуваних змінних. Крім того, застосовувалися порівняльні статистичні критерії, що дозволило оцінити відмінності між респондентами з різним рівнем агресивності чи різними профілями особистісних характеристик.

Такий підхід сприяв отриманню додаткового підтвердження щодо структурної специфіки вибірки та її поведінкових особливостей. Після завершення статистичних розрахунків проводився якісний аналіз результатів, спрямований на глибинне осмислення психологічного змісту виявлених зв'язків.

У межах цього етапу здійснювалась інтерпретація отриманих даних з урахуванням теоретичного підґрунтя дослідження, особливостей вікової групи та специфіки застосованих психодіагностичних методик. Якісний аналіз дозволив встановити взаємозумовленість між окремими показниками, виявити індивідуально-психологічні закономірності та сформулювати узагальнені висновки щодо впливу характерологічних і поведінкових особливостей на рівень стійкості до маніпулятивного впливу.

Таким чином, статистична та аналітична обробка емпіричних даних забезпечила ґрунтовну наукову основу для подальшої інтерпретації результатів та підтвердження або спростування висунутих гіпотез дослідження.

2.2 Аналіз результатів емпіричного дослідження

Оскільки метою нашого дослідження є вивчення впливу психологічних властивостей характеру на стійкість особистості до маніпулятивного впливу, першою методикою є 16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттела. Дана методика дозволяє комплексно дослідити структуру особистості та визначити провідні риси характеру, що можуть виступати внутрішніми ресурсами або, навпаки, факторами вразливості до маніпулятивних стратегій. Кількісні показники прояву факторів характеру у досліджуваних представлені в таблиці 2.1.

Аналіз результатів, представлених у таблиці 2.1, дозволяє зробити висновок про наявність у вибірці студентів як ресурсних, так і ризикових психологічних характеристик. Високі показники товарищескості (50%) свідчать про виражену соціальну орієнтованість досліджуваних, що проявляється у відкритості, природності та невимушеності у міжособистісній взаємодії, готовності до співпраці й спільної діяльності.

Таблиця 2.2.1.

Результати опитувальника Р. Кеттела

Фактори	Низький % (1-3)	Середній% (4-6)	Високий% (7-10)
A	35%	15%	50%
B	50%	5%	45%
C	30%	35%	35%
E	30%	35%	35%
F	25%	30%	45%
G	40%	20%	40%
H	50%	15%	35%
I	35%	30%	35%
L	20%	25%	55%
M	40%	40%	20%
N	35%	35%	30%
O	20%	30%	50%
Q1	30%	40%	30%
Q2	20%	30%	50%
Q3	30%	30%	40%
Q4	40%	25%	35%

Такі респонденти характеризуються здатністю легко встановлювати безпосередні міжособистісні контакти, соціальною пристосованістю та прагненням підтримувати конструктивні взаємини в групі. Крім того, їм властива активність у врегулюванні міжособистісних конфліктів, готовність до кооперації та, за необхідності, до підпорядкування груповим нормам і вимогам, що сприяє ефективній взаємодії в соціальному середовищі. Не менш значущим є високий рівень нормативної поведінки (40%), що свідчить про виражену сумлінність, відповідальність, емоційну стабільність і врівноваженість досліджуваних, а також їхню наполегливість і ділову спрямованість.

Респондентам із такими показниками властиве розвинуте почуття обов'язку та відповідальності, усвідомлене дотримання загальноприйнятих моральних норм і правил, схильність до раціонального оцінювання ситуацій та морально виважених рішень. Наполегливість у досягненні поставлених цілей поєднується з орієнтацією на результат і конструктивну діяльність.

У поєднанні з високими показниками самоконтролю (40%) та нонконформізму (50%) це відображає сформованість вольових і регулятивних характеристик особистості, що проявляються у цілеспрямованості, силі волі,

емоційно-поведінковій саморегуляції, незалежності, самостійності, когнітивній гнучкості та орієнтації на власні рішення й переконання.

Водночас у структурі характеру студентів, простежуються й чинники психологічної вразливості. Зокрема, високі показники тривожності (50%) та підозрілості (55%) свідчать про схильність до підвищеної настороженості у міжособистісній взаємодії, обережності у ставленні до людей та егоцентричної спрямованості оцінок. Такі особистісні особливості можуть проявлятися у схильності до ревнощів, дратівливості, прагненні перекладати відповідальність за власні помилки на оточення, а також у труднощах довіри до соціального середовища.

Додатково слід зазначити, що підвищені показники інтелекту (45%) у поєднанні з мрійливістю (20%) відображають емоційну відкритість, розвинену уяву та здатність до творчого, образного мислення. Зазначені особистісні характеристики можуть виконувати подвійну функцію: з одного боку, вони виступають внутрішнім ресурсом у комунікативній діяльності, сприяючи гнучкості мислення та ефективній соціальній взаємодії, а з іншого – можуть зумовлювати підвищену емоційну чутливість і схильність до емоційних коливань. За таких умов зростає сприйнятливості особистості до зовнішніх психологічних впливів, у тому числі маніпулятивного характеру.

Розглянемо результати 16-факторного особистісного опитувальника Р. Кеттела у рис. 2.1.

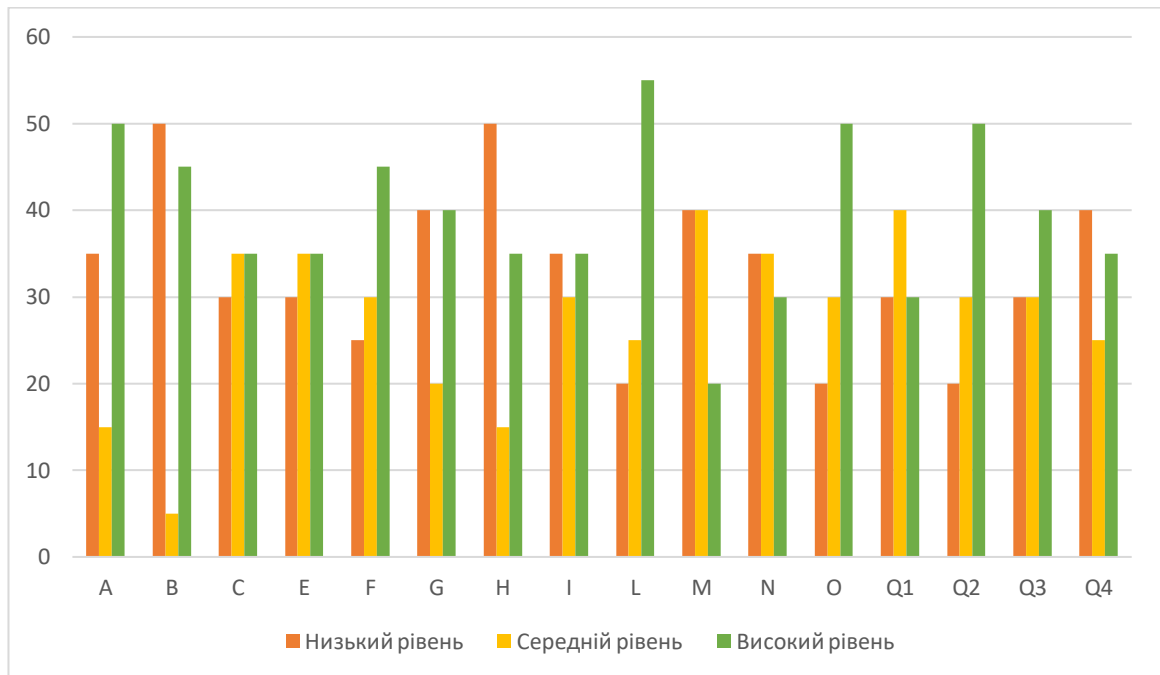

Рис. 2.2.1 Результати дослідження особистісних факторів за опитувальником Р. Кеттела

Отримані дані підтверджують, що стійкість особистості до маніпулятивного впливу формується як баланс між внутрішніми ресурсами та факторами вразливості. Це відкриває перспективи для подальшого аналізу взаємозв'язків між окремими рисами характеру та рівнем схильності до маніпуляцій.

Далі проаналізуємо отримані результати опитувальника Басса-Даркі. Цей опитувальник є одним із найбільш поширених інструментів для діагностики різних форм агресивності, оскільки дозволяє виявити як відкриті, так і приховані прояви агресії, а також внутрішні механізми її регуляції; у даному дослідженні було проаналізовано групу студентів, що дає можливість окреслити характерні тенденції для молодіжного середовища, після чого здійснено аналіз отриманих результатів.

Отже, більшість студентів демонструють середній рівень агресивності за усіма шкалами. Це свідчить про адаптивний баланс між агресивними тенденціями та соціальними нормами. Такий профіль є типовим для молодіжних груп, де агресія не набуває крайніх форм, але може проявлятися ситуативно.

Найбільша частка студентів має високі показники у вербальній агресії та роздратуванні.

Розглянемо таблицю 2.2.2.

Таблиця 2.2.2.

Результати опитувальника Басса-Даркі

Шкала	Середнє значення (балів)	% від максимально можливого	Інтерпретація
Фізична агресія	6,2	41%	Помірний рівень, проявляється ситуативно
Вербальна агресія	7,4	49%	Високий рівень словесних реакцій
Непряма агресія	5,8	39%	Схильність до непрямих форм (жарти, уникання)
Негативізм	4,9	33%	Помірна тенденція до протесту та опору
Роздратування	7,1	47%	Досить високий рівень емоційної реакції
Підозрілість	5,2	35%	Легка схильність до недовіри
Образа	6,5	43%	Часті образливі реакції, чутливість до критики
Почуття провини	6,8	45%	Помірне відчуття провини, що може стримувати агресію

Це підтверджує, що конфліктні ситуації у студентському середовищі здебільшого вирішуються через словесні реакції та емоційні спалахи, а не фізичні дії. Така тенденція відображає вікові особливості, наприклад: імпульсивність, прагнення до самоствердження та недостатню сформованість навичок конструктивної комунікації.

Значна частина студентів демонструє низький рівень негативізму та підозрілості, що свідчить про відносно сприятливий соціально-психологічний клімат у групі. Це означає, що несхвальна поведінка та недовіра не є домінуючими рисами, а міжособистісні взаємини характеризуються більшою відкритістю. У частини студентів спостерігається високий рівень почуття провини, що виступає як внутрішній механізм стримування агресії. Це важливий фактор психологічної саморегуляції, який знижує ризик конфліктів і сприяє адаптації у соціальному середовищі.

Розглянемо результати опитувальника Басса-Даркі (рис. 2.2.2.)

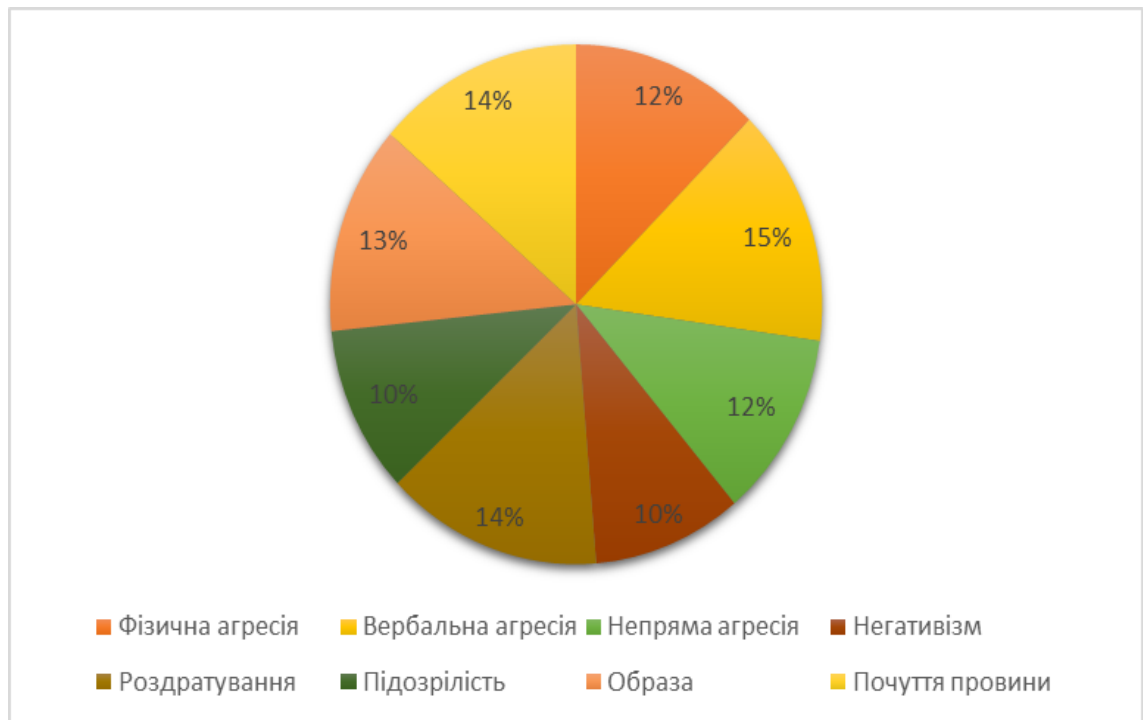

Рис. 2.2.2 Результати діагностики стану агресії респондентів за опитувальником Басса-Даркі

Отримані результати дозволяють окреслити психологічний портрет студентського колективу:

- Емоційна реактивність та схильність до словесних конфліктів;
- Чутливість до критики та образливість;
- Наявність внутрішніх механізмів контролю (почуття провини), що стримують агресивні тенденції;
- Низька схильність до несхвальної та недовірливої поведінки.

Результати тесту «Схильність до маніпуляції» Б. Брауна доповнюють отримані дані попередніх методик та дозволяють глибше охарактеризувати особливості міжособистісної взаємодії студентів. Розподіл показників продемонстрував варіативність проявів маніпулятивних установок та стратегій міжособистісної взаємодії.

Розглянемо таблицю 2.2.3 розподіл рівнів схильності до маніпуляцій за тестом «Схильність до маніпуляції» Б. Брауна.

Таблиця 2.2.3

Результати тесту «Схильність до маніпуляції» Б. Брауна

Рівень схильності до маніпуляцій	Кількість осіб	Відсоток (%)
Низький рівень	6	30%
Середній рівень	9	45%
Високий рівень	5	25%

Отже, низький рівень схильності до маніпуляції було виявлено у 6 студентів (30%). Для цієї групи характерні відкритість у спілкуванні, орієнтація на чесні форми взаємодії, прагнення до конструктивного розв'язання міжособистісних ситуацій без використання прихованого психологічного впливу. Такі студенти демонструють достатній рівень автономності та відповідальності, що знижує потребу у використанні маніпулятивних стратегій.

Середній рівень зафіксовано у 9 студентів (45%). Представники цієї групи можуть ситуативно використовувати елементи впливу з метою досягнення особистісно значущих цілей, однак їхня поведінка не має стійкого, вираженого маніпулятивного характеру.

Маніпулятивні тенденції виявляються переважно в умовах конкуренції, емоційної напруженості або необхідності захисту власних інтересів. Високий рівень схильності до маніпуляції встановлено у 5 студентів (25%).

Для них характерна орієнтація на прихованні способи впливу, прагнення контролювати поведінку інших осіб, використання психологічних засобів тиску або емоційного впливу з метою досягнення власних цілей.

У структурі їхньої поведінки простежуються елементи стратегічного планування взаємодії, прагматичність та інструментальне ставлення до міжособистісних відносин.

Розглянемо результати тесту «Схильність до маніпуляції» Б. Брауна у діаграмі 2.2.3.

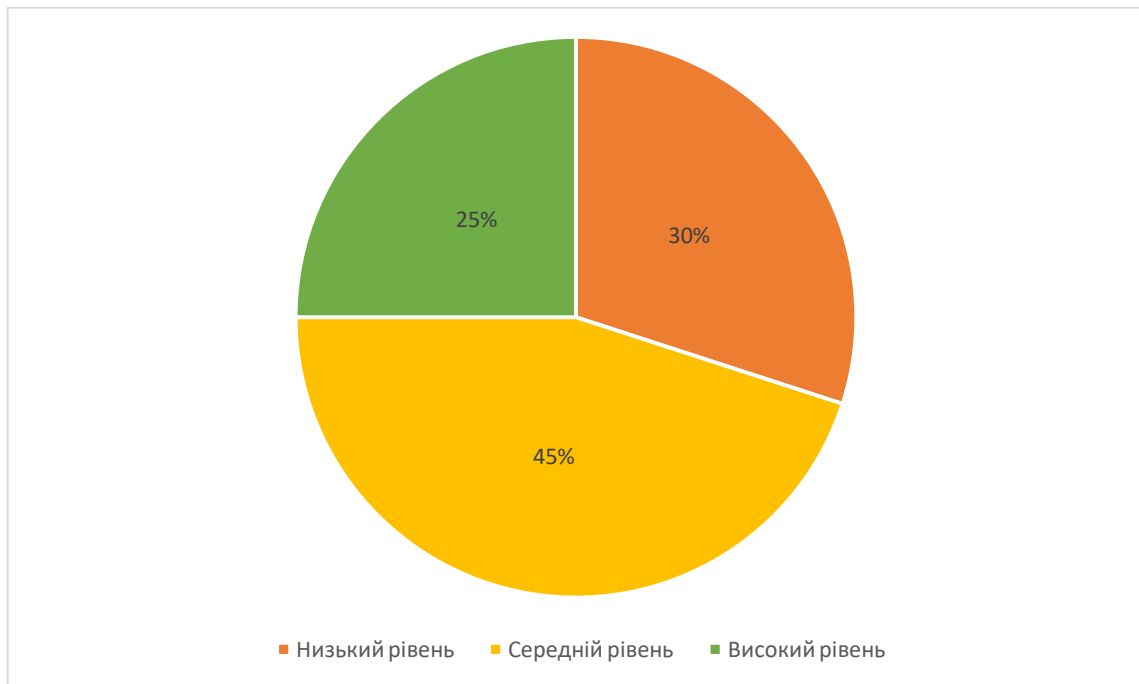

Рис. 2.2.3 Показники рівнів вираженості маніпулятивних тенденцій у вибірці

Отже, узагальнення отриманих даних свідчить про те, що переважна більшість студентів (75%) демонструє низький або середній рівень схильності до маніпуляції, що можна розглядати як показник відносної соціально-психологічної зрілості.

Водночас наявність чверті вибірки з високими показниками вказує на необхідність подальшого вивчення особистісних чинників, що зумовлюють формування маніпулятивних стратегій поведінки.

У контексті даного дослідження встановлені результати підтверджують, що рівень схильності до маніпуляції пов'язаний із характерологічними особливостями особистості, зокрема рівнем самоконтролю, тривожності, автономності та соціально-нормативної поведінки, що було зафіксовано за допомогою інших психодіагностичних методик.

2.3 Кореляційно-статистичний аналіз між рисами характеру та рівнем стійкості до маніпуляцій

З метою емпіричної перевірки гіпотези щодо взаємозв'язку характерологічних особливостей особистості, рівня агресивності та схильності до маніпулятивної поведінки було здійснено кореляційно-статистичний аналіз результатів. Статистична обробка даних здійснювалася із застосуванням коефіцієнта кореляції Пірсона. Аналіз проводився з урахуванням рівня статистичної значущості ($p \leq 0,05$).

Кореляційний аналіз дозволив виявити системні зв'язки між окремими факторами особистісної структури та рівнем схильності до маніпулятивної поведінки. Отримані результати свідчать, що маніпулятивність не є ізольованою поведінковою характеристикою, а обумовлюється комплексом емоційних, когнітивних і вольових рис особистості.

Найбільш виражений позитивний кореляційний зв'язок встановлено між самоконтролем за методикою Р. Кеттела та рівнем стійкості до маніпулятивного впливу ($r=0,58$; $p \leq 0,01$). Це свідчить про те, що високий рівень внутрішньої організованості, самодисципліни та здатності до регуляції емоційних імпульсів суттєво знижує ймовірність як використання маніпулятивних стратегій, так і потрапляння під їхній вплив. Особи з розвиненим самоконтролем демонструють схильність до раціонального аналізу ситуації, прогнозування наслідків власних дій та відповідального прийняття рішень, що формує їхню психологічну автономність.

Статистично значущий позитивний зв'язок також виявлено між нормативністю поведінки та низьким рівнем маніпулятивності ($r=0,51$; $p \leq 0,05$). Висока нормативність відображає сформованість внутрішніх моральних стандартів, відповідальність та орієнтацію на соціально прийнятні способи досягнення цілей. Такі особистості схильні віддавати перевагу відкритим формам взаємодії, що зменшує необхідність застосування прихованого психологічного впливу.

Помірний позитивний зв'язок встановлено між нонконформізмом та стійкістю до маніпуляцій ($r=0,47$; $p\leq 0,05$). Незалежність суджень, орієнтація на власні переконання та здатність протистояти груповому тиску виступають важливими чинниками психологічної захищеності. Особи з високим рівнем автономності менш схильні приймати нав'язані рішення, оскільки мають внутрішній критерій оцінювання ситуації.

Позитивна кореляція між товарииськістю та стійкістю до маніпуляції ($r=0,45$; $p\leq 0,05$) вказує на те, що соціальна компетентність і комунікативна відкритість підвищують здатність розпізнавати приховані наміри співрозмовника. Комунікативно активні особистості мають ширший досвід соціальної взаємодії, що сприяє розвитку соціального інтелекту та критичного ставлення до міжособистісних впливів.

Водночас встановлено статистично значущий негативний зв'язок між підозрілістю та стійкістю до маніпуляцій ($r=-0,41$; $p\leq 0,05$). Хоча помірна критичність може виконувати адаптивну функцію, надмірна настороженість і схильність до інтерпретації дій інших як ворожих можуть зумовлювати формування захисно-інструментальних форм поведінки, що підвищують імовірність використання прихованого впливу.

Таким чином, результати аналізу засвідчують, що схильність до маніпулятивної поведінки формується в контексті загальної структури характеру. Розвинені вольові якості, моральна регуляція та автономність виступають ресурсними чинниками психологічної стійкості, тоді як емоційна нестабільність, підвищена тривожність і недовіра можуть посилювати маніпулятивні тенденції або вразливість до них. У цілому отримані дані підтверджують положення про те, що маніпулятивність є не окремою рисою, а інтегративним показником особистісної зрілості, рівня саморегуляції та сформованості внутрішніх морально-нормативних механізмів поведінки.

Аналіз кореляцій між показниками агресивності за методикою Басса-Даркі ті рівнем схильності до маніпуляції за тестом Брауна, дозволив виявити закономірні зв'язки між емоційно-афективною сферою особистості та її

міжособистісними стратегіями впливу. Отримані результати свідчать, що окремі форми агресивності виступають психологічним підґрунтям формування маніпулятивних тенденцій, тоді як інші – виконують функцію внутрішніх стримувальних механізмів.

Зокрема, встановлено статистично значущий позитивний кореляційний зв'язок між вербальною агресією та рівнем маніпулятивності ($r=0,49$; $p\leq 0,05$). Це вказує на те, що схильність до словесних форм агресивного реагування може поєднувати з використанням психологічних засобів впливу на співрозмовника. Вербальна агресія як форма непрямого вираження негативних емоцій нерідко виступає інструментом тиску, переконування або домінування у міжособистісній взаємодії. Таким чином, вона може набувати функції засобу досягнення особистісно значущих цілей через комунікативні механізми впливу.

Подібну тенденцію виявлено щодо показника роздратування ($r=0,46$; $p\leq 0,05$). Підвищена емоційна реактивність, імпульсивність і схильність до афективних спалахів створюють підґрунтя для використання маніпулятивних стратегій як способу регуляції міжособистісних конфліктів. За умов емоційної напруженості особистість може вдаватися до непрямих форм впливу, що дозволяють компенсувати внутрішню нестабільність через контроль над поведінкою інших.

Водночас не виявлено статистично значущих зв'язків між фізичною агресією та маніпуляцією, що свідчить про переважання у студентському середовищі саме соціально опосередкованих, а не відкрито деструктивних форм агресії. Це підтверджує тенденцію до трансформації агресивних імпульсів у більш соціально прийнятні або латентні форми поведінки.

Особливу увагу привертає негативний кореляційний зв'язок між почуттям провини та рівнем маніпуляції ($r=-0,52$; $p\leq 0,05$). Почуття провини виступає внутрішнім моральним регулятором, що обмежує агресивні та інструментальні форми впливу. Високий рівень цього показника свідчить про розвинену самоусвідомленість, здатність до самоаналізу та відповідальності за наслідки

власної поведінки. Саме ці характеристики знижують імовірність використання прихованих стратегій психологічного тиску.

Негативна тенденція також простежується між показниками ворожості та конструктивною міжособистісною взаємодією, що дозволяє припустити: у випадку домінування внутрішнього афективного напруження, маніпулятивність може виконувати компенсаторну функцію – як спосіб непрямого вираження агресії без відкритої конфронтації.

Узагальнюючи результати, можна стверджувати, що агресивність і маніпулятивність перебувають у складному функціональному взаємозв'язку. Вербальні та емоційно-афективні форми агресії мають тенденцію до позитивної кореляції з маніпулятивними стратегіями, тоді як морально-нормативні компоненти, тобто почуття провини, виконують роль стримувального механізму.

Таким чином, маніпулятивна поведінка у студентському середовищі не є проявом негативної спрямованості, а радше виступає соціально опосередкованою формою реалізації агресивних імпульсів в умовах обмеження відкритої конфронтації. Це дозволяє інтерпретувати маніпулятивність як інструментальний спосіб регуляції міжособистісної напруженості, детермінований рівнем емоційної зрілості та сформованості морально-вольових механізмів самоконтролю.

Отримані дані підтверджують, що емоційна реактивність і внутрішні механізми саморегуляції є ключовими чинниками, які визначають спрямованість агресивних тенденцій – або у бік конструктивного їх опрацювання. Або у бік прихованого психологічного впливу. Узагальнення емпіричних результатів дослідження дозволяє сформулювати цілісне уявлення про психологічні закономірності взаємозв'язку агресивності, властивостей характеру та маніпулятивних тенденцій у студентському середовищі. Комплексний аналіз показників, отриманих за 16-факторним особистісним опитувальником Р. Кеттела, опитувальником Басса-Даркі та тестом “Схильність до маніпуляції” Б. Брауна.

По-перше, встановлено, що у структурі агресивності студентів переважають соціально опосередковані форми її прояву – вербальна агресія, роздратування та непряма агресія. Це свідчить про трансформацію відкритих деструктивних імпульсів у комунікативні або латентні форми поведінки, що відповідає віковим особливостям юнацького періоду та соціальним вимогам академічного середовища. Фізична агресія не має провідного значення у структурі агресивності вибірки, що вказує на домінування психологічних, а не поведінково-деструктивних способів реагування на фрустрацію.

По-друге, аналіз особистісних факторів засвідчив, що підвищений рівень емоційної нестабільності, імпульсивності та домінантності корелює з більшою вираженістю агресивних і маніпулятивних тенденцій. Натомість такі риси, як емоційна стійкість, відповідальність, розвинене почуття провини та самоконтроль, виконують використання прихованих стратегій психологічного впливу.

По-третє, виявлено, що маніпулятивність не функціонує як ізольована характеристика, а інтегрується у ширшу систему особистісних якостей. Вона пов'язана з комунікативною гнучкістю, прагненням до контролю міжособистісної взаємодії та тенденцією до прагматичного використання соціальних контактів. При цьому маніпулятивна поведінка частіше виступає компенсаторним механізмом у ситуаціях внутрішньої напруженості або переживання особистісної невпевненості.

Суттєвим результатом дослідження є встановлення подвійної ролі агресивності у формуванні маніпулятивних стратегій. З одного боку, вербальна агресія та роздратування створюють афективне підґрунтя для використання психологічного впливу. З іншого – морально-нормативні компоненти особистості виконують стримувальну функцію, зменшуючи ймовірність деструктивного використання міжособистісних ресурсів.

Отримані дані дозволяють інтерпретувати стійкість до маніпулятивного впливу як інтегральну характеристику, що формується на перетині когнітивних, емоційно-вольових та моральних компонентів особистості. Особи з високим

рівнем саморегуляції, розвиненим рефлексивним мисленням та стабільною самооцінкою демонструють більшу автономність у прийнятті рішень і меншу схильність як до маніпулювання іншими, так і до підпорядкування зовнішньому тиску.

Таким чином, результати дослідження підтверджують гіпотезу про те, що психологічні властивості характеру виступають детермінантами як агресивної, так і маніпулятивної поведінки, визначаючи спрямованість і форму їх реалізації. Агресивність у студентському середовищі має переважно латентний, соціально опосередкований характер, а маніпулятивність функціонує як інструментальний спосіб регуляції міжособистісних відносин за умов внутрішньої напруженості.

Висновки до розділу 2

У другому розділі було здійснено комплексне емпіричне дослідження впливу психологічних властивостей характеру на стійкість особистості до маніпулятивного впливу, що дозволило отримати цілісне уявлення про взаємозв'язок особистісних, емоційно-афективних і поведінкових чинників у структурі маніпулятивної взаємодії.

Організація дослідження відповідала вимогам сучасної психологічної науки та включала послідовну реалізацію чотирьох етапів: теоретико-аналітичного, психодіагностичного, емпіричного та статистико-аналітичного. Використання валідних і надійних методик забезпечило комплектність дослідження та дозволило охопити ключові аспекти особистісної структури, агресивності та сприйнятливості до маніпулятивного впливу.

Аналіз результатів емпіричного дослідження засвідчив, що у структурі особистості студентів поєднуються як ресурсні, так і вразливі характеристики. До ресурсних чинників належать високий рівень самоконтролю, нормативності поведінки, нонконформізму та соціальної активності, які забезпечують автономність, здатність до саморегуляції та критичне осмислення

міжособистісних впливів. Водночас підвищена тривожність, підозрілість та емоційна чутливість виступають факторами ризику, що можуть знижувати рівень психологічної стійкості та підвищувати вразливість до маніпуляцій.

Дослідження агресивності показало, що у студентському середовищі домінують її соціально опосередковані форми, зокрема вербальна агресія та роздратування. Це свідчить про трансформацію відкритих агресивних імпульсів у більш прийнятні комунікативні форми. Водночас почуття провини виконує важливу регулятивну функцію, обмежуючи прояви агресії та знижуючи ймовірність використання маніпулятивних стратегій.

Результати дослідження схильності до маніпуляції показали, що більшість студентів характеризуються низьким або середнім рівнем маніпулятивності, що свідчить про відносну соціально-психологічну зрілість вибірки. Проте наявність значної частки осіб із високим рівнем маніпулятивних тенденцій вказує на актуальність подальшого вивчення індивідуально-психологічних детермінант цієї поведінки.

Кореляційно-статистичний аналіз підтвердив гіпотезу дослідження та виявив закономірні зв'язки між рисами характеру, агресивністю та рівнем стійкості до маніпуляцій. Зокрема, встановлено, що самоконтроль, нормативність поведінки, автономність і соціальна компетентність позитивно пов'язані зі стійкістю до маніпулятивного впливу, тоді як емоційна нестабільність, підвищена тривожність та вербальна агресія сприяють формуванню маніпулятивних тенденцій. Водночас почуття провини виступає важливим внутрішнім стримувальним механізмом.

Узагальнення отриманих результатів дозволяє зробити висновок, що стійкість до маніпулятивного впливу є інтегрованою характеристикою особистості, яка формується в результаті когнітивних, емоційно-вольових компонентів. Маніпулятивність, у свою чергу, не є ізольованою рисою, а виступає похідною від загального рівня особистісної зрілості, саморегуляції та сформованості внутрішніх ціннісних орієнтацій.

ВИСНОВОК

1. Здійснено аналіз теоретичних підходів до вивчення характеру в психології, його структури та властивостей. У ході теоретичного аналізу встановлено, що проблема характеру особистості посідає важливе місце у психологічній науці. Термін “характер” розглядається як сукупність стійких індивідуально-психологічних властивостей особистості, що визначають типові способи її поведінки та реагування у різних життєвих ситуаціях. Структура характеру включає такі компоненти, як спрямованість, вольові якості, емоційні риси та комунікативні особливості. До основних властивостей характеру відносять цілісність, стійкість, активність та індивідуальну своєрідність. Таким чином, характер виступає інтегративною системою, що визначає психологічну стійкість особистості.

2. Досліджено взаємозв'язок між окремими рисами характеру та рівнем стійкості до маніпулятивних впливів. Теоретичний аналіз і узагальнення наукових джерел дозволили встановити, що стійкість до маніпуляцій значною мірою зумовлена особливостями характеру особистості. Високий рівень психологічної стійкості пов'язаний із такими рисами, самостійність, критичність мислення, емоційна рівноваженість, відповідальність та розвинена рефлексивність.

Водночас виявлено, що підвищена схильність до маніпулятивного впливу характерна для осіб із високим рівнем тривожності, залежності, конформності, імпульсивності та недостатньо сформованим самоконтролем. Особи з демонстративними та збудливими рисами частіше використовують маніпулятивні стратегії у міжособистісній взаємодії, тоді як особи з розвиненими вольовими якостями та внутрішнім локусом контролю демонструють вищу опірність зовнішньому тиску. Таким чином, встановлено, що характерологічні особливості виступають важливим чинником як стійкості до маніпуляцій, так і схильності до їх використання.

3. Проведено емпіричне дослідження з використанням психодіагностичних методик для виявлення характерологічних особливостей осіб із різним рівнем стійкості до маніпулятивного впливу. У межах емпіричного дослідження було застосовано комплекс психодіагностичних методик, спрямованих на вивчення акцентуацій характеру, рівня маніпуляції та психологічної стійкості особистості.

За результатами дослідження встановлено, що у досліджуваній групі домінують такі риси характеру, як товариськість, емоційна лабільність та помірна імпульсивність. Виявлено три групи осіб із високим, середнім та низьким рівнем стійкості до маніпулятивного впливу. Особи з високим рівнем стійкості характеризуються вираженим самоконтролем, емоційною стабільністю та здатністю до критичного аналізу ситуації. Для осіб із низьким рівнем стійкості характерні підвищена тривожність, залежність від думки оточення та схильність до конформної поведінки.

Кореляційний аналіз засвідчив наявність статистично значущих зв'язків між рівнем стійкості до маніпуляцій та рисами характеру, як тривожність, самоконтроль, емоційна стабільність і домінантність. Зокрема, встановлено обернений зв'язок між рівнем тривожності та стійкістю до маніпулятивного впливу, а також прямий зв'язок між самоконтролем та психологічною стійкістю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баклюков О.О. Міжособистісні маніпуляції як засіб впливу на людей. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника. Вип. 10. Ч. 2. Івано-Франківськ: Плай, 2005. С. 97–102.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ : Либідь, 2003. 280 с.
3. Варій М.Й. Психологія : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вид. 2-ге. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 288 с.
4. Вільгрубе С.О. Рогозіна М.Ю. Гендерні відмінності маніпулятивної поведінки студентів. *Збірник наукових праць КПНУ ім. Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*, 2013. Вип. 29. С. 36–45.
5. Волинець Н.В. Формування механізмів захисту від маніпулятивного тиску у міжособистісному спілкуванні. *Актуальні проблеми психології*. Том. 1: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ : Міленіум, 2005. Част. 16. 176 с.
6. Волинець Н.В. Особливості маніпуляцій у спілкуванні студентів, їхніх батьків та друзів у повсякденному житті. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. Київ: Логос, 2006, т. 7, вип. 9. 476 с.
7. Волинець Н.В. Самоохорона особистості від маніпуляцій у міжособистісному спілкуванні: аналіз результатів соціально-психологічного тренінгу. *Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. Київ: Логос. 2007, т. 7, вип. 10. 496 с.

8. Волинець П.П. Критерії прихованого психологічного впливу. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ: Логос, 2010, вип. 22. с.
9. Гобод І.Ю. Психологічні особливості маніпулятивної поведінки особистості. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. Київ, 2005. VII. Вип. 7. С. 88–96.
10. Гобод І.Ю. Психологічні особливості саморозуміння людей, схильних до маніпуляцій. *Актуальні проблеми психології*: Том 2. Психологічна герменевтика. Київ, 2001. Вип. 1. С.122–126.
11. Гребінь Н.В. Зміст маніпуляції як різновиду прихованого психологічного впливу. *Проблеми сучасної психології* : збірник наукових праць КПНУ ім. Івана Огієнка. Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Вип. 21. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2013. С. 80–93.
12. Гребінь Н.В. Мотиваційні установки осіб із схильністю до маніпулювання у міжособистісних стосунках. *Проблеми сучасної психології* : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Вип. 4. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. С.39–48.
13. Гребінь Н.В. Поняття маніпуляції як різновиду прихованого психологічного впливу : тези звітної наукової конференції філософського факультету. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. Вип. 7. С. 205–209.
14. Гребінь Н.В. Соціально-психологічні установки осіб із тенденцією до маніпулятивної поведінки : тези звітної наукової конференції філософського факультету. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. С. 205–209.
15. Гребінь Н.В. Цінісно-орієнтаційна сфера осіб із схильністю до маніпулювання у міжособистісних стосунках. *Становлення цінностей у*

- психічному вимірі соціального буття особистості. Соціальна мужність як цінність : тези міжнародної конференції (Львів, 3–4 червня, 2010 р.), матеріали міжнародної конференції. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. С. 159–168.*
16. Гуменюк О.Є. Психологія впливу. Тернопіль : Економічна думка, 2003. 304 с.
 17. Донченко О.А. Татенко В.О. Титаренко Т.М. Основи соціальної психології : навчальний посібник. Київ : Міленіум, 2008. 495 с.
 18. Ковальчук З.Я. Історія психології : курс лекцій. Частина 2: для студентів спеціальностей «Психологія». Львів : ЛьвДУВС, 2013. 344 с.
 19. Коваленко А.Б. Корнєв М.Н. Соціальна психологія. Київ, 2006. 400 с.
 20. Левицька І.М. Маніпуляція у міжособистісній взаємодії: поняття та зміст. *Вісник Національного університету оборони України: Питання психології*. 2014. № 6 (43). С. 212–216.
 21. Лісовський П.М. Маніпуляція свідомістю: сутність, структура, механізм у сучасному трансформаційному суспільстві (соціально-філософський аналіз). Київ : Видавництво Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, 2006. 200с.
 22. Лозниця С. Маніпуляція свідомістю: історико-культурні засади. *Філософська думка*. 2008. №1. С. 142–155.
 23. Максименко С. Д. Загальна психологія. Київ : Центр навчальної літератури, 2017. 544 с.
 24. Москаленко В.В. Психологія соціального впливу. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 448 с.
 25. Москалець В.П. Психологія особистості : підручник. Вид. 3-тє. перероблене та доповнене. Київ : Ліра-К, 2020. 364 с.
 26. Нога В.Ф. Психологічний захист від маніпулювання як важлива складова комунікативної компетентності фахівця суб'єкт-суб'єктних відносин. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова* : збірник наукових праць. Нац. пед. ун-т ім. М.П.

- Драгоманова. Київ, 2008. Сер. 12: Психологічні науки. Вип. 21 (45). С. 17–23.
27. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія : *посібник*. Київ : Академвидав, 2008. 448 с.
28. Основи соціальної психології: *навчальний посібник*. Київ: Міленіум, 2008. 495 с.
29. Присяжнюк М.М. Психологічний захист від маніпулятивного впливу. Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка: військово-спеціальні науки. 2010. Вип. 24–25. С. 39–43.
30. Прокоф'єва О.О. Класифікація учасників маніпулятивних міжособистісних стосунків у юнацькому віці. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка / За ред. С.Д. Максименка. Київ. Гнозис, 2010. Т.ХІІ. Част. 2. С. 229–240.
31. Прокоф'єва О.О. Маніпулятивні міжособистісні стосунки як особистісна проблема : *наук. метод. зб. матеріалів VIII науково-практичної конференції*, Вінниця, 9–10 квітня 2008 р. Вінниця: ПП Едельвейс и К, 2008. С. 110–112.
32. Прокоф'єва О.О. Особливості класифікації суб'єктів і об'єктів маніпулятивних взаємин у юнацькому віці. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Вип. 7. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. 832 с.
33. Прокоф'єва О.О. Психологічні умови запобігання маніпулятивним міжособистісним стосункам у юнацькому віці: *автореф. дис. канд. психол. наук: спец. 19.00.07*. Київ, 2010. 20 с.
34. Роменець В.А. Історія психології ХХ століття. Київ : Либідь, 2008. 992 с.
35. Рябініна М. Соціальна робота та соціальна освіта. 2021. Вип. 1. С. 129–136.

36. Соціальна психологія : *навчальний посібник для здобувачів ступеня бакалавра* / Н.Ю. Воляннюк, Г.В. Ложкін, О.В. Винославська, І.О. Блохіна, М.О. Кононець, О.В. Москаленко, О.І. Боковець, Б.В. Андрійцев; КПІ ім.Ігоря Сікорського. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 254 с.
37. Татенко В.О. Соціальна психологія впливу : *монографія*. Київ : міленіум, 2008. 216 с.
38. Татенко В.О. Соціально-психологічні механізми впливу людини на людину. *Соціальна психологія*. 2003. №1. С. 60–72.
39. Фурман (Гуменюк) О.Є. Психологія впливу : *монографія*. Тернопіль : Економічна думка, 2003. 304 с.
40. Шахова О.Г. Соціальна психологія особистості : *навчальний посібник*. Харків : Контраст, 2019. 116 с.
41. Bacon, A.M., & Regan, L. (2016). Manipulative relational behaviour and delinquency: sex differences and links with emotional intelligence. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 27 (3), 331–348.

ДОДАТКИ

Додаток А

Практичні рекомендації щодо зниження впливу маніпуляцій

1. Розвиток критичного мислення

- Навчати аналізувати отриману інформацію, перевіряти її достовірність та джерела.
- Формувати навички виявлення логічних помилок і психологічних прийомів впливу.
- Використовувати вправи на аналіз маніпулятивних повідомлень у ЗМІ та соціальних мережах.

2. Формування адекватної самооцінки

- Сприяти усвідомленню власних сильних і слабких сторін.
- Розвивати впевненість у собі та незалежність суджень.
- Проводити тренінги особистісного зростання та самопізнання.

3. Розвиток емоційної стійкості

- Навчати методів саморегуляції емоційних станів.
- Використовувати техніки зниження тривожності та стресу.
- Формувати здатність зберігати об'єктивність у ситуаціях психологічного тиску.

4. Розвиток асертивної поведінки

- Формувати навички впевненої комунікації без агресії та пасивності.
- Навчати відстоювати власні кордони та інтереси.
- Практикувати техніки ввічливої відмови та конструктивного заперечення.

5. Підвищення рівня психологічної грамотності

- Ознайомлювати з основними видами та механізмами маніпулятивного впливу.
- Навчати розпізнавати ознаки прихованого психологічного тиску.
- Проводити тематичні лекції, семінари та тренінги.

6. Розвиток рефлексивності

- Заохочувати аналіз власних думок, почуттів та поведінки.

- Використовувати ведення щоденника самоспостереження.
- Формувати звичку оцінювати мотиви власних рішень та вчинків.

7. Формування внутрішнього локусу контролю

- Розвивати відповідальність за власний вибір та наслідки рішень.
- Заохочувати самостійність у прийнятті рішень.
- Зменшувати залежність від зовнішніх оцінок та схвалення.

8. Тренування навичок протидії маніпуляціям

- Використовувати рольові ігри та моделювання ситуацій маніпулятивного впливу.
- Відпрацьовувати алгоритми реагування на тиск, шантаж, нав'язування почуття провини.
- Формувати навички розпізнавання маніпулятивних стратегій у міжособистісному спілкуванні.

Запропоновані рекомендації спрямовані на розвиток таких психологічних властивостей характеру, як самостійність, впевненість у собі, відповідальність, емоційна стабільність, рефлексивність та критичність мислення. Саме ці риси виступають важливими чинниками стійкості особистості до маніпулятивного впливу, оскільки забезпечують здатність усвідомлено оцінювати інформацію, зберігати автономність у прийнятті рішень та ефективно захищати власні психологічні межі.

Додаток Б

Тренінговий блок «Розвиток стійкості до маніпулятивного впливу через формування психологічних властивостей характеру»

Тренінговий блок

Мета: розвиток психологічних властивостей характеру (самотійності, впевненості в собі, критичності мислення, емоційної стійкості та асертивності), які сприяють підвищенню стійкості до маніпулятивного впливу.

Цільова аудиторія: студенти віком 18–25 років.

Тривалість: 5 занять по 90 хвилин.

Заняття 1. Знайомство та усвідомлення маніпулятивного впливу

Мета:

- Ознайомити учасників із поняттям маніпуляції.
- Сформувати навички розпізнавання маніпулятивних прийомів.

Вправи:

1. **«Очікування та правила» (15 хв.)**
2. Учасники висловлюють очікування від тренінгу та спільно формують правила роботи.
3. **«Маніпуляція навколо нас» (20 хв.).** Учасники наводять приклади маніпуляцій із власного досвіду та обговорюють їх.
4. **Мінілекція «Основні види маніпулятивного впливу» (20 хв.)**
Ознайомлення з поширеними маніпулятивними техніками.
5. **Вправа «Вияв маніпулятора» (25 хв.)**
Аналіз запропонованих ситуацій і визначення використаних маніпулятивних прийомів.
6. **Рефлексія (10 хв.)**

Заняття 2. Розвиток критичного мислення

Мета:

- Формувати здатність аналізувати інформацію та протидіяти навіюванню.

Вправи:

- 1. Розминка «Факт чи думка?» (15 хв.)**
- 2. Вправа «Перевір інформацію» (30 хв.)** Учасники аналізують повідомлення та визначають ознаки маніпуляції.
- 3. Вправа «Шість запитань» (30 хв.).** До будь-якого твердження учасники ставлять запитання:
 - Хто це говорить?
 - З якою метою?
 - Які докази?
 - Які альтернативні точки зору?
 - Які емоції викликає повідомлення?
 - Кому це вигідно?
- 4. Рефлексія (15 хв.)**

Заняття 3. Формування асертивності

Мета:

- Розвивати навички відстоювання особистих кордонів.

Вправи:

- 1. Мінілекція «Асертивна поведінка» (15 хв.)**
- 2. Вправа «Я-повідомлення» (20 хв.)** Учасники вчаться висловлювати власну позицію без агресії.
- 3. Рольова гра «Вмію сказати "Ні"» (40 хв.).** Відпрацювання навичок відмови в маніпулятивних ситуаціях.
- 4. Вправа «Мої особисті кордони» (15 хв.)**

Заняття 4. Розвиток емоційної стійкості

Мета:

- Навчити керувати емоціями під час психологічного тиску.

Вправи:

1. **Вправа «Шкала емоцій» (15 хв.)**
2. **Техніка «Стоп – Аналіз – Реакція» (25 хв.).** Алгоритм дій при виникненні емоційного тиску.
3. **Вправа «Пауза перед рішенням» (30 хв.)** Відпрацювання навички відкладеної реакції на маніпуляцію.
4. **Дихальна релаксація (10 хв.)**
5. **Рефлексія (10 хв.)**

Заняття 5. Інтеграція навичок протидії маніпуляціям

Мета:

- Закріпити набуті знання та навички.

Вправи:

1. **Вправа «Маніпулятивний поєдинок» (40 хв.)** Один учасник застосовує маніпулятивні прийоми, інший використовує конструктивні способи протидії.
2. **Вправа «Мій ресурс стійкості» (20 хв.)**
Визначення власних сильних сторін і ресурсів.
3. **Створення особистого плану захисту від маніпуляцій (20 хв.)**
4. **Підсумкова рефлексія та зворотний зв'язок (10 хв.)**

Очікувані результати тренінгу

Після проходження тренінгу учасники:

- краще розпізнають маніпулятивні стратегії;
- демонструють вищий рівень критичного мислення;
- впевненіше відстоюють власну позицію;
- ефективніше контролюють емоції в ситуаціях тиску;
- підвищують рівень психологічної стійкості до маніпулятивного впливу.